
KÖZÉP- ÉS KORA-ÚJKOR

A Fekete-tenger térsége és az oszmánok

Liviu Pilat és *Ovidiu Cristea* iași (jászvásári) és bukaresti középkorászok munkája a *Florin Curta* és *Dušan Zupka* által a Brill égisze alatt szerkesztett sorozat – East Central Europe and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450 – 48. kötete, amely vállalkozás a kelet-közép-európai középkori történelmet teszi elérhetővé az angolul tudó nagyközönség számára. A két román tudós, amellet, hogy csupán „a legígéretesebb fiatal” kutatóknak számítanak, már régóta ismertek nemzetközi tudományos körökben és a román középkorász szakma elismert szereplői. Liviu Pilat különösképp III. Nagy István moldvai fejedelemmel kapcsolatosan publikált széles körben, míg Ovidiu Cristea Velence pontusi és mediterrán térségben való jelenlétének szakértője. Mindketten a középkori Havasalföld és Moldva politikátörténetének jeles művelői és nagyban hozzájárultak az ún. „kései kereszties hadjáratok” kutatásához.

A kötet újszerűsége a vizsgálat szemszögéből származik. A szerzők túllépnek a *propugnaculum Christianitatis* hagyományos értelmezési körén és keletről közelítenek a felé, a Fekete-tenger észak-nyugati területeire összpontosítva. A történetírás általában véve nem ilyen látószögből tekint például Magyarországnak az oszmánokkal vívott harcára. A szerzők fő érve az, hogy a pontusi térség kulcsfontosságú stratégiai pontjai, mint például Kilija (Chilia, Kellia, Kilya) és Dnyeszterfehérvár (Maurokasztron, Maurocastro, Akkerman, Bjelgorod/Bilhorod-Dnyisztrovszkij, Cetatea Albă) ugyanúgy a kereszténység kapui és ugyanúgy kell rájuk tekinteni, mint Nándorfehérvárra és Budára, ezzel is hangsúlyozva jelentőségüket az európai történelemben. A Fekete-tengeri térséget

egészen a közelmúltig nem tekintették a kereszties hadjáratok színterének, a szerzők pedig olyan új eredményekkel állnak elő, melyek „életre keltik” a térséget a Török Birodalom és Európa viszonyrendszerében. A kötet ráébreszti az olvasót arra, hogy a XV. században a kereszties hadjárat sokkal többet jelentett Hunyadi János vagy Szkander bég oszmánellenes harcainál, sőt, akár II. Pius és Kapisztrán János „lánglelkű” fáradozásainál is.

A cím alapján úgy gondolhatnánk, hogy a kötet főként III. Nagy István (Ștefan cel Mare) moldvai vajdára koncentrál, de nem ez a helyzet, sokkal szélesebb kronológiai és földrajzi spektrumot ölel fel. A terminus ante quem kissé furcsának hathat, hiszen úgy gondolnánk, hogy egy, az antimuraléről és annak védelméről szóló munka az oszmánok gallipoli átkelésénél vagy éppen Rigómezőnél (1389) kezdődne, ám a szerzők szándékosan sokkal korábról indítanak mint az oszmán előretörés, és szerves egészként vizsgálják a pontusi térséget már a latinok hódításától, 1202/1204-től kezdve, ezt tekintve cezúrának, hiszen a geopolitikai körülmények ekkor hirtelen megváltoztak, különösen atekintetben, hogy a térségben döntő jelentőségű volt a genovai beáramlás, majd az Aranyhorda megjelenése évtizedekkel később, valamint utóbb a litvánok egészen a Fekete-tengerig való terjeszkedése. A terminus post quem, vagyis az 1503-as – az 1485-től dúló lengyel–török háborút lezáró – béke szintén meglepő választás lehet: a kései kereszties hadjáratok kutatása a periódust I. Szelim (1512–1520) trónra lépésével zárta le, aki egy új, agresszív hódító doktrínával élesztette újjá az oszmán előretörést. A pontusi régió szemszögéből azonban János Albert lengyel király (1492–1501) kereszties hadjáratának kudarca, majd egy új „erős ember”, a Moszkvai Nagyfejedelemség megjelenése a nagypolitika színterén a XVI. század első éveiben valójában már egy korszak végét jelentették – annak ellenére, hogy még mindig II. Bajazid ült a trónon. III. Vaszilij nagyfejedelemmel a fekete-tengeri térség is egy új, „mélyebb” kelet-közép-európai „hátteret” kapott, Szelim szultán pedig újult érdeklődéssel fordult északkelet felé is. A szerzők úgy látják, hogy 1503-ban nem csupán „elismerték az oszmán dominanciát” a pontusi térségben, hanem a régió

meghatározó tényezői már itt is „legitim diplomáciai partnerként” fogadták el a Portát.

A Fekete-tengeri régiót, a Krímet, a Trapezunti Császárságot, illetve a moldvai tengeri védőbástyákat a kereszténység valódi háttértérségének – divatos nyugati kifejezéssel érve *frontier* zónának – kell tekintenünk annak ellenére, hogy a hagyományos történetírás a Hadrianopolisból kiinduló oszmán megszállás fő irányvonalát „követi” – Szófián át Szkopjén keresztül Nándorfehérvár felé. A Fekete-tenger, Moldva és a Krím keresztény bástyái a szerzők értelmezésében „valódi” színterei a kereszties háborúknak, és a kortársak is jogosan tekinthettek úgy rájuk, mint a keresztény *propagandum* szerves részére.

A szerzőknek nem célja a román fejedelmek hadjáratainak részletes felsorolása, sem az, hogy pontos áttekintést nyújtsanak a Szentszék, a magyar királyok, vagy a Jagellók oszmánellenes törekvéseiről. Pilat és Cristea világosan jelzik már a bevezetőben, hogy nem politikatörténetet írnak, hanem sokkal szélesebb nézőpontból tekintenek az eseményekre. A „szent háború” eszméje helyett a középpontban a politikai pragmatizmus áll, a régióban lévő keresztény államok politikai érdekein belül tárgyalják „Krisztus ügyét”. Az Oszmán Birodalomra nem úgy kell tekintenünk, mint a kereszténységet fenyegető ördögi veszedelemre, vagy, mint mondjuk Mátyás Magyarországnak politikai ideológiájában megjelenő hegemon hatalomra – amit egy külön fejezetben tárgyalnak –, hanem akként kell szemlélünk, ahogy fekete-tengeri kortársak tehatték: a Fényes Porta a mindennapi valóság része, a politikai konstelláció egy tényezője kellett legyen, amivel együtt kell élni. Igaz, a kereszties hadjárat retorikája a hatalmi résztvevők politikai propagandájának szerves része, s ahogy ők is érvelnek, a szent háború kényes kérdését nem lehet megérteni a keresztény államoknak – az oszmán, tatár és litván fenyegetés közepette – egymással szemben folytatott rivalizálásának a vizsgálata nélkül. A szerzők érvelése szerint a genovaiak, velenceiek, magyarok, moldvaiak, lengyelek, tatárok és a moszkvai fejedelemség közötti érdekek sokkal sokrétűbbek és ellentmondásosabbak voltak, mint akár a balkáni politikai tényező-

ké. „A politikai valóságot kell rekonstruálni” – ami majdhogynem évről évre úgy változik, „ahogy a szél fúj” – és rengeteg politikai, gazdasági és vallási szempontot kell figyelembe venni. Nagyon nehéz egységes megközelítést megfogalmazni olyan körülmények között, amikor a kereszties hadjárat és az oszmán fenyegetés nem állandó tényező volt, hanem az államok adott politikai környezetétől, pillanatnyi politikai helyzetétől függött. A politikai rivalizálás gyökereit vizsgálják. Úgy vélik, a kereszties háború „saját életet élt” az időszakban, néha a valóságtól távol, pusztán hatalmi célokat szolgálva. Pilat és Cristea úgy gondolják, a törökellenes küzdelem a térségben sokkal összetettebb, mint korábban véltük. Az oszmánellenes politika, az oszmánokkal való viszony igen sokrétű, és más kérdésekkel együtt, azokkal kölcsönhatásban kell látnunk, mint például a katolikusok és az ortodoxok közötti viszony. Mi több, nem az oszmánok jelentették az egyetlen fenyegetést a régióban, hiszen a muszlim Krími Tatár Kánságról és a születőfélben levő Litván államról sem szabad megfeledkeznünk, ugyanis ez egy másik „keleti kapuja” a kereszténységnek, amit nem árnyékolhat be például az, hogy Nándorfehérvár 1456-ban kitartott a törökkel szemben.

Annak ellenére, hogy a szerzők nem használnak túlságosan sok eredeti levéltári forrást, mégis tisztán látszik, hogy jól ismerik például a velencei levéltári anyagot. Mindazonáltal a kiadott primér források széles skáláját használják – török, magyar, lengyel, horvát, szerb és orosz dokumentumgyűjteményeket. A szerzők a különböző nyelveken és országokban íródott, friss tudományos eredményekre alapozzák érvelésüket (pl. Dariusz Kolodziejczyk, Nagy Pienaru, Danuta Quirini-Poplawska, Paul Srodecki). Már önmagában véve is óriási vállalkozás összeszedni az összes magyar, lengyel, orosz, olasz és cseh nyelvű vonatkozó anyagot. A könyv nagyrészt a XX. századi román historiográfia kiemelkedő „iskoláinak” eredményeire épül, amit Șerban Papacostea, Ștefan S. Gorovei és Virgil Ciocîltan nevével fémjelezhetünk.

A kötet valójában inkább összefoglaló, nem pedig olyan munka, amely minden részletében levéltári anyagon alapszik. A szerzők jól felépített szisztémát követnek: összegzik az adott terület

legfrissebb kutatási eredményeit, majd átfogó áttekintést nyújtanak az angol nyelven olvasó közönség számára, illetve saját meg-látásaikkal is előhozakodnak. Szeretnék lefedni a román, lengyel, magyar, olasz stb. történettudomány egészét, így az az érzésünk, a kutatás minden aspektusára tudnak utalni, de emellett saját elkép-zelésüket is kidomborítják, amelyben sajátos filozófiát fogalmaz-nak meg a kereszténység fekete-tengeri „pajzsáról”.

A munka a szerzők saját, eredeti kutatási eredményein alapszik. Oly módon látják a témát, ami a hagyományos, kereszties hadjá-ratokkal foglalkozó „iskolákban” egyedinek számít, vagy épp ke-vésbé reprezentált. Például Vytautas (Vitold) litván fejedelmet a pontusi térség észak-nyugati részének befolyásos tényezőjeként értelmezik, továbbá szintén feltárják az Otranto felmentésére in-dított kereszties hadjárat eddig nem ismert keleti, kelet-balkáni kö-vetkezményeit. Annak az okát is vizsgálják, hogy miért próbálta a félhold árnyékában Magyarország és Lengyelország megszerezni a hatalmat Halics és Moldva fölött. Pilat és Cristea néhol bátran kérdőjelezi meg a „keresztények együttműködését” a közös el-lenséggel szemben, és elfogulatlan képet festenek a havasalföldi és moldvai fejedelemségek belpolitikai feszültségeiről – és politi-kai játszmáiról –, vagy épp a keresztény „egységfront” buktatóiról, amelyeken a saját hatalmi érdekeinek oltárán akár Magyarország, akár Lengyelország sem tudott keresztüllépni. A kötet bemutatja az oszmánok azon pragmatikus „stratégiáját” is, miszerint ők az orto-dox hívők védelmezőiként tetszelegtek a Balkánon, a latinok kom-promisszumok nélküli hozzáállásával, a ferenceseknek a „szakadá-rokkal” szembeni kérlelhetetlen álláspontjával szemben. Szilárd meggyőződésük, hogy a szent háború nem volt „állandó”, hanem bizonyos időszakonként mind a keresztény, mind pedig az oszmán uralkodók keresték a békés megoldás lehetőségét. A Fekete-tengeri térségben a sokkal összetettebb gazdasági megfontolások felülírták a vallási különbségeket a kereskedelmi hegemoniáért vívott harc-ban (lásd pl. Kaffa/Caffa és Tana városait). A keresztények több ízben is szöveterkettek a muszlimokkal és fordítva. Pilat és Cristea szerint a „keleti határ” nem csupán védővonal, nem csak katonai

front volt, hanem egy olyan terület, olyan frontier, amely helyet adott széles körű kereskedelmi, kulturális és társadalmi érintkezéseknek. Gazdasági megfontolások is magyarázzák Genova és a Porta közti jó viszonyt, még ha nehéz is elfogadni, hogy a Köztársaság szinte minden keresztény hatalom ellen harcolt. A pusztai politikai valóság többet nyomott a latban, mint a szolidaritás, amikor a Lembergől Dnyeszterfehérvárba tartó kereskedelmi út fölötti ellenőrzés forgott kockán. Pilat és Cristea rámutatnak arra is, hogy a régióban Konstantinápoly szerepének csökkenését jóval megelőzte egy oszmán gazdasági növekedés. Ugyanakkor az adott politikai helyzet mindig sokkal összetettebb, ugyanis nem csak Genovát lehet árulással és az oszmánokkal való együttműködéssel vádolni, hiszen nem kaptak támogatást a Jagellóktól, de ott van akár Moldva is, amely néha szintén szövetséget kötött az oszmánokkal, például Kijija megszerzése érdekében.

Ehhez hasonlóan a magyarok keleti irányú terjeszkedését Moldva felé sem lehet csupán védelmi okokkal indokolni. Lengyelország keresztes hadjáratbéli elhivatottságát mindig felülírta a Német Lovagrenddel fennálló ellenségeskedésük. Mindamellet a kor politikai szereplőinek is alkalmazkodniuk kellett az oszmánok által nagyban meghatározott új helyzethez és nem lehet őket csupán feketén vagy fehéren megítélni.

Néhány kisebb kiegészítést érdemes tennünk. Azzal nem értek egyet, hogy Nikápoly „magyar–burgundi ügy” volt, ugyanis a francia részvételt nem szabad alábecsülni. Nem vagyok benne biztos, hogy Nagy Lajos tudatában volt annak, hogy a törökök, akik ellen harcolni igyekezett, a korai időben, valójában oszmánok voltak; a Zsigmond-kori Oklevéltárból már több kötet is napvilágot látott 1994 óta; illetve az Acta exterát nem „Iván” és „Albert” szerkesztették, ez ugyanis a történészek keresztnéve. (Helyesen Nyáry Albert és Nagy Iván.). Azt szintén kétségesnek tartom, hogy Hunyadi és II. Péter moldvai fejedelem valamilyen házasság útján álltak volna rokoni kapcsolatban.

A kötet rámutat arra, hogy „a kereszténység határa” mennyire összetett kérdés. Az egyik legnagyobb eredménye az az, hogy

a szerzők angolul írnak, így hozva közelebb a középkori balkáni történelmet a nemzetközi olvasóközönséghez. A kötet az egyetemi oktatásban is remekül használható.

Liviu Pilat – Ovidiu Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century*. [Az Oszmán fenyegetés és a keresztes hadjáratok a kereszténység keleti határán a XV. században] Brill, Leiden – Boston, 2018. ('East Central Europe and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450') 337 o.

Bárány Attila